

TÜRKÇEDE DİLBİLGİSEL KIPLİKTE OLASILIK VE GEREKLİLİK

Eser Erguvanlı Taylan¹

Boğaziçi Üniversitesi

Öz: Bu çalışma, Türkçede çoklu biçim-işlev ilişkisi gösterebilen dilbilgisel kiplik biçimlerinden *-Abil*, *-(A/I)r*, *-mAll* ve *-Dir*'in anlamlarını inceleyerek Türkçeye özgü hangi kiplik ayrımlarını yansıttıklarını çözümlenmeye çalışır. Farklı kiplik sınıflandırmalarına kısaca bakıldıktan sonra Türkçede kiplik anlamsal alanı, bilgisellik ile bilgisellik-dışı olmak üzere iki alt alan olarak incelenmiştir. Tümcenin bir kiplik anlamı olduğu durumlarda önerme, olasılık ya da gereklilik kiplik güçlerinden birini içinde barındırır. Dolayısıyla bilgisellik ve bilgisellik-dışı alanının kapsamına giren farklı kiplik türleri, olasılık ve gereklilik kavramları ile kesişir. Çalışmada *-Abil* biçiminin tüm farklı kiplik okumalarındaki (beceri, izin, tahmin) kiplik gücünün olasılık, yükümlülük ve mantıksal çıkarım ifade edebilen *-mAll*'nin kiplik gücünün ise gereklilik olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca, *-(A/I)r*'in kiplik değerinin, bu iki ekten farklı olarak, yansız da olabilmesi nedeniyle zayıf belirtili olduğu, *-Dir*'in ise diğer kiplik biçimlerinden farklı olarak tümceyi içine alan bir üst konum sözeylem göstergesi olduğu savunulmuştur. Bu biçimlerin farklı kiplik anlamları, Kratzer (1981,1991)'in ileri sürdüğü gibi, yer aldıkları dilgisel ve/veya söylemsel bağlam tarafından belirlenmektedir. Bu da bize

¹ Boğaziçi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü, İstanbul, Türkiye, taylanes@boun.edu.tr

Makale gönderim tarihi: 12 Temmuz 2018; Kabul tarihi: 01 Kasım 2018

Makale künye bilgisi: Erguvanlı Taylan, E. (2018). Türkçede dilbilgisel kiplikte olasılık ve gereklilik. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15(2), 1-22.

Türkçede biçim-işlev ilişkisini betimlemede bağlamın nasıl belirleyici bir etken olduğunu gösterir.

Anahtar sözcükler: *Biçim-işlev ilişkisi, dilbilgisel kiplik, bilgisel kiplik, bilgisellik-dışı kiplik, olasılık, gereklilik*

POSSIBILITY AND NECESSITY IN GRAMMATICAL MODALITY IN TURKISH

Abstract: This study focuses on the semantics of *-Abil*, *-(A/I)r*, *-mAll* and *-Dir* as grammatical markers of modality associated with multiple functions/meanings. After a brief survey of the different classifications proposed for the modal field, these four morphemes are analyzed in terms of the epistemic and non-epistemic split. Furthermore, following Kratzer, A. (1981, 1991) it is argued that the modal distinctions have the underlying modal forces of either possibility or necessity. Investigating the different modal senses of the four grammatical modality markers in Turkish from the point of view of possibility and necessity, it is argued that *-Abil* underlyingly has the modal force of possibility while *-mAll* has that of necessity. Furthermore, as *-(A/I)r* may be neutral in terms of its modal sense it is claimed to have a weak modal specification, and *-Dir* is analyzed as a sentence level speech act operator. The different modal senses associated with these forms, in fact, spring from the grammatical and/or discourse context, as claimed by Kratzer. This illustrates the role of context in form-function relations in grammatical formatives of Turkish.

Key words: *Form-function relation, grammatical modality, epistemic and non-epistemic modality, possibility, necessity*

1. GİRİŞ

Dilbilimde birçok sorunsalın temelinde biçim ve işlev arasındaki karmaşık ilişki yatar. Türkçede de dilbilgisel bir biçimin işlev/anlam ile eşleşmesi çoğu kez bire bir değildir; bir biçim birden fazla işlev/anlam taşıyabileceği gibi bir işlev/anlam da birden fazla biçimde ifade edilebilir. Çoğu dilde zaman-görünüş-kiplik anlamsal ulamlarının biçimsel ifadeleri, çoklu bir biçim-işlev/anlam eşleşmesi sergiler. Bu çalışmada, Türkçede böyle bir çoklu biçim-işlev ilişkisi gösterebilen dilbilgisel kiplik biçimlerinin anlamları incelenecek ve Türkçeye özgü hangi kiplik ayrışmalarını gösterdikleri belirlenecektir. Kiplik anlamsal alanının olasılık ve gereklilik gibi iki temel kiplik gücünün ifadesiyle

açıklanabileceği görüşünden yola çıkılarak, bu kiplik biçimlerinin hangi kavramsal ayrımı hangi dilbilgisel ve söylemsel bağlamlarda ifade ettikleri araştırılacaktır. Önerilen çözümlemede eylem üzerinde yer alan bir kiplik biçiminin temel olarak tek bir kiplik gücünü (olasılık ya da gereklilik) içerdiği ancak bulunduğu dilbilgisel ve söylemsel bağlama göre de farklı kiplik alt türlerini yansıttıkları savunulacaktır. Bu da bize Türkçede biçim-işlev ilişkisini betimlemede bağlamın ne kadar belirleyici bir etken olduğunu gösterecektir.

2. KİP-KİPLİK AYRIMI

Dilbilimde kipliğin anlamsal bir ulam olarak kabul edilmesi ve araştırılacak bir alan olarak ilgi çekmesi oldukça yeni sayılır. Ancak bu terimin türediği kip sözcüğü, uzun zamandır dilbilgilerinde karşımıza çıkan bir terimdir.² Gerek dilbilgisi kitaplarında gerek dilbilimsel incelemelerde kip (İng. *mood*) ve kiplik (İng. *modality*) terimlerinin tutarlı olarak aynı ayrımları belirtmediği ve farklı kavramlar için kullanıldığı görülür. Kip'in farklı kullanımlarını şöyle sıralamak mümkündür:

- (i) tümce türleri (bildirme, emir, soru kipler; soru ve olumsuzluk kipleri)
- (ii) belirtme-tasarım (İng. *indicative-subjunctive*) ya da gerçeklik gerçekleştirmemişlik (İng. *realis-irrealis*) ayrımı
- (iii) dilbilgiselleşmiş her hangi bir kiplik biçimi

Kiplik kavramının dilbilimde ilgili uyandırması, anlamı dilbilimin araştırma alanı dışında kabul eden katı yapısalcılığın 1970'lere doğru etkisinin azalmasıyla örtüşür. Özellikle Lyons, (1968)'den sonra Leech (1969), Lyons (1977), Palmer (1979), Kratzer (1981) ve Coates'un (1983) çalışmaları, bu kavramı ve onun alt türlerini tartışmaya açar. Seksenlerin ortasından sonra da bu alandaki çalışmalar büyük bir hızla çeşitlenerek İngilizce dışındaki dilleri de içine alarak genişler.

² *Kip* (İng. *mood*) kavramının kullanılışı ilk modern dilbilgisi olarak kabul gören Dionysius Thrax'ın *Techne grammatike*'sine (*The Art of Grammar*, İÖ 2.yy) kadar geri gider. Thrax, kipi (İng. enklisis) eylem sınıfının özelliklerinden biri olarak alır ve beş kipten bahseder: belirleyen (İng. *defining*), emir (İng. *imperative*), dilek (İng. *optative*), tasarlama (İng. *subjunctive*), ve mastar (İng. *infinitive*). Daha sonraları Yunan dilbilgisi modeline göre yazılan Latince dilbilgilerinde *enklisis* karşılığı olarak *modus*, *status* ve *qualitas* terimleri kullanılmıştır. Kip ve kipliğin tarihçesi için bkz. van der Auwera ve Zamorana Aguilar (2016).

Kiplikle ilgili çalışmalara en büyük katkı dilde anlamın temellerini araştıran felsefecilerden gelmiştir. Mantık dilinde kiplik anlamının çözümlenmesi, erişilebilir dünyalar bağlamında olasılık/olanaklılık (İng. *possibility*) ve gereklilik/zorunluluk (İng. *necessity*) gibi iki işleyici ile yapılmıştır. Doğal dillerde tümcenin belirli bir kiplik anlamı taşıması, önerme ancak olgusal durumun dışında, yani olası, gerekli ya da gerçek olmayan bir durumu anlattığında söz konusudur. Olgusal olan önermeler ise (Örn. *Çocuk uyudu/uyuyor, çocuk evde/evdeydi*) kiplik değerleri açısından yansızdır. Dilbilimde formel anlambilimciler dildeki kiplik anlamlarını mantık dilindeki iki işleyici yardımıyla çözümlenmişlerdir. Buna karşılık, işlevsel ya da tipolojik yaklaşımlar daha başka kavramlar ve ayrımlara da yer vermiştir. Dolayısıyla, anlamsal bir ulam olarak kipliğin incelenmesinde, aşağıda görüleceği gibi, değişik kiplik türleri ve farklı sınıflandırmalar ortaya çıkmıştır.

- (i) Lyons (1977): *alethic*, bilgisellik (İng. *epistemic*), yükümlülük (İng. *deontic*)
- (ii) Krazter (1981): bilgisellik, yükümlülük
- (iii) Palmer (1986): bilgisellik, yükümlülük, devingenlik (İng. *dynamic*)
- (iv) Bybee, Perkins ve Pagluica, W. (1994): bilgisellik, kılıcı-odaklı, konuşucu-odaklı, yantümcecik kipi (İng. *subordinating mood*)
- (v) Papafragou (2000): bilgisellik, kök (bilgisellik-dışı)
- (vi) Palmer (2001): önerme (bilgisellik, tanıtısal), olay (yükümlülük, devingenlik)
- (vii) Portner (2009): bilgisellik, öncelik (İng. *priority: deontic-bouletic-telelogical*), devingenlik (beceri), fırsat (İng. *opportunity*), düzen (İng. *disposition*), varoluşcul ve evrensel niceleyici (İng. *existential and universal quantification*)

Farklı kuramsal yaklaşımlar kiplik ulamı için değişik sınıflandırmalar önermişse de bilgisellik kipliği tüm sınıflandırmalarda yer alır. Kipliği formel anlambilim çerçevesinde ele alan Krazter'e göre (1981, 1991) bilgisellik ve yükümlülük, sırasıyla olasılık ve gereklilik kavramlarını içeren iki temel kiplik türüdür. Bir biçimin farklı kiplik okumaları ise o biçimin çok anlamlı olmasından değil, bağlamın yüklediği anlamdan kaynaklanır. Bu modelin çıkış noktası bilgisellik ile yükümlülük kipliklerinin erişilebilir dünyalar üzerinde niceleme ifade ettikleridir; olasılık varoluşcul nicelemeye (İng. *existential quantification*),

gereklilik ise evrensel nicelemeye (İng. *universal quantification*) bağlıdır. Farklı kiplik okumaları da, niceleme alanının olası dünya seti içinde farklı seçimlerle ilintilenmesiyle elde edilir (Krazter, 1981, 1991).

Kipliği dil tipolojisi açısından ele alan Palmer'a (2001) göre ise bu alandaki temel ayırım, önerme (İng. *propositional*) ile olay (İng. *event*) kipliği arasındadır. Önerme kipliği, bilgisellik ile tanıtıllık (İng. *evidential*) alt türlerini barındırır; olay kipliği ise yükümlülük ve devingenlik/iç edim alt türlerinden oluşur. Bilgisellik kipliği önermenin doğruluk değeriyle ilgili tutumu belirtirken tanıtıllık kipliği önermede ifade edilen bilginin kaynağı ile ilgili duruşu yansıtır.³ Palmer (2001), bilgisellik kipliğinin üç alt tür içerdiğini ileri sürer: tahmin (İng. *speculation*), mantıksal çıkarım (İng. *deduction*) ve sayıltı (İng. *assumption*). Öte yandan, olay kipliği ise gerçekleşmemiş olaylara yönelik tutum ya da duruşu belirtir. Alt türlerinden yükümlülük, gereklilik ya da izin ifade ederken devingenlik/iç edim de isteklilik (İng. *volition*) ya da beceri/yetenek (İng. *ability*) ifade eder.

Bu çalışmada, bilgisellik kipliğinin tüm sınıflandırmalarda yer almasından yola çıkılarak, Türkçede kiplik anlamsal alanının, bilgisellik ile bilgisellik-dışı olmak üzere iki temel alt alandan oluştuğu varsayılmış, bu temel alanların içerdiği anlam ayrımları da Palmer (2001)'de önerilen sınıflandırma çerçevesinde ele alınmıştır. Bilgisellik kipliği, yaklaşımlar ve sınıflandırmalar arası farklar olsa da, konuşucunun önermenin doğruluk/olgusallık değeri ile ilgili tutumunun ya da görüşünün ifadesi olarak tanımlanabilir. Bilgisellik kipliğinde önermeyle ilgili ifade edilen üç tür hüküm vardır (Palmer, 2001): emin olmama ya da kararsız olma (*tahmin*), görünebilir bir kanıta dayalı çıkarım (*mantıksal çıkarım*), kişisel deneyim ya da bilgiye dayalı varsayım (*sayıltı*). Bilgisellik-dışı kiplik alanının iki alt türünden yükümlülük, kişinin/katılımcının dış kaynaklı kurallar ve beklentiler karşısında nasıl davranması gerektiğini yansıtırken, devinim/iç edim ise önermede ifade edilen durumla ilgili kişinin/katılımcının iç eğilimini/becerisini ifade eder. Bu alanlardaki kiplik ayrımları anlamsal derecelendirmeler de içerebilir. Örneğin, yükümlülük kipliğinde zayıf

³ Bu tanım benimsenirse, önermenin dayandığı bilgi kaynağını yansıtan tanıtıllık kipliğinin, bilgisellikten ayrı bir tür olduğu söylenebilir. Bu nedenle tansıtıllık kipliği bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

gereklilik ile güçlü bir zorunluluk arasında bir derecelendirme olabildiği gibi, bilgisellik kipliğinde olgusallık değerine yönelik kesinlik ile olasılık arasında da farklı dereceler olabilir (van Nuyts 2017).⁴

Bundan sonraki bölümde Türkçede kiplik üzerine yapılmış çalışmalardan yola çıkarak dilbilgisel kiplik biçimlerinin, hangi kiplik alanlarındaki (bilgisellik ve bilgisellik-dışı) ayrımları, hangi kiplik gücü ile yansıttıkları çözümlenecektir.

3. TÜRKÇEDE KİPLİK

3.1. KİPLİK ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Türkçede kiplik üzerine yapılan ilk çalışmalar, dilbilimde kipliğin önemini ve kavramsal alt alanlarını tanıtan Kocaman (1983, 1988, 1990), Savaşır (1986) ve Tura'nın (1986) yazılarıdır. Türkçede alışkanlık ve becerinin eylem üzerinde nasıl imlendiğini araştıran Savaşır (1986), *-Abil* ekinin temel anlamının beceri olduğunu ancak bunun, belli dilbilgisel bağlamlarda olasılık anlamına kaydığını ileri sürer. *-Dir* ekinin işlevini araştıran Tura, bu ekin Lewis'te betimlendiği üzere 3. şahıs eki olmayıp, kiplik skalasının kesin/olgusal ile olgusallık dışı uçları arasında gidip gelen bir işlemci olarak görev yapan bir parçacık olduğunu savunur. Kerslake, 1990'da sunduğu ancak 1996'da yayınlanan ayrıntılı çalışmasında özellikle olasılık kavramının *-Abil*+geniş zaman kullanımıyla nasıl dilbilselleştiğini inceler. Türkçede bilgisellik kipliği ile zaman belirten ekler ve onlarla uyumlu olan belirteçlerin anlamsal etkileşimleri de kiplik araştırmalarına konu olmuştur. Taylan ve Özsoy (1993), *galiba*, *herhalde*, *belki* belirteçlerinin Türkçenin kiplik dizgesi içinde ve zaman ekleriyle kullanımlarındaki sınırlamalarını ve anlamsal özelliklerini ortaya çıkarmağa çalışmışlardır. Ruhi, Zeyrek ve Osam (1997) da *mutlaka*, *kesinlikle*, *galiba*, *herhalde* ve *belki* belirteçlerinin zaman ve görünüş ekleri ile birlikte yer aldıklarında bilgisellik kipliği anlamlarını incelemişler ve yargı ile inancın belirteç seçiminde nasıl rol oynadığını göstermişlerdir. Kaya (2011) ise benzer belirteçleri *-Dir* ekinin bilgisellik kipliliği alt türlerinden hangilerini, hangi bağlamda ifade edebildiğini araştırmıştır.

⁴ Lyons (1977) ayrıca bilgisellik ve yükümlülük kipliklerinin öznel ve nesnel olabileceğini de belirtir.

Çok anlamlı bir kiplik eki olduğu kabul gören *-Abil*'in, yeterlik, izin ve olasılık okumaları ve anlamca ilintili belirteçlerin hangi sözdizimsel konumlarda yer alabileceği Güven (2001)'de sorgulanmış ve tartışılmıştır. Yavaş (1982)'in alışkanlık görünüşü anlamı yanısıra bilgisellik kipliği anlamı da yansıttığını ileri sürdüğü *-(A/I)r* eki ise, Uzun ve Emeksiz (2002) ve Gül (2012)'e göre sayıltı (İng. *assumptive*) ve istek (İng. *volitive*) anlamlarını kodlayan bir kiplik biçimidir.

Türkçede gereklilik/zorunluluk kipliği ve dilde biçimlenişiyle ilgili çalışmalar Kocaman (1990) ile başlamış Corcu (2005, 2006) ve Emeksiz'in (2008b) incelemeleriyle derinleşmiştir.⁵ Bu çalışmaların hepsi gereklilik anlamının *-mAll* sonekiyle dilbilgiselleşmiş olduğu görüşündedir. Corcu (2006) gereklilik ve zorunluluk arasındaki anlamsal farka dikkat çekerek aralarındaki anlamsal derecelenişi incelerken, (2005) çalışmasında *-mAll*'nin *ol-* eylemi ile birlikte kullandığında anlam bulanıklığına yol açabildiğini ve bilgisellik okuması da verebildiğini gösterir. Emeksiz (2008a) ise, kiplik anlamında belirsizlik olan durumlardan yola çıkarak *-mAll*'nin çok anlamlı olduğu bağlamlara dikkat çeker ve öznenin yüklediği anlamsal rolün kiplik okumasını etkilediğini savunur.

Kiplik üzerine yapılmış diğer çalışmalar arasında kişisel tutum belirteçlerinin sözcedeki yerini araştıran Gürkan ve Kocaman (1999), *hani*, *meğer* gibi birimlerin yarı-dilbilgiselleşmiş kiplik biçimleri olduğunu ileri süren Taylan (2000), *-Dir*'i bir 'kişisel bilgi yükümleyicisi' olarak çözümleyen Kaya (2011), Türkçede örtük kiplik olgusunu örnekleyen Göksel ve Kabak (2012), kipliğin yantümcelerde imlenmesini ele alan Taylan (2013), Türkçede kiplik biçimlerinin edinimi araştıran Terziyan (2013) ve Türkçe için bir kiplik haritası öneren Taylan (2014) sayılabilir.

3.2. DİLBİLGİSEL KİPLİK

Yukarıda sözü edilen çalışmalarda farklı kiplik anlamlarının Türkçede *-Abil*, *-(A/I)r*, *-mAll* ve *-Dir* sonekleri ile dilbilgisel biçimlenişleri

⁵ Türkçede zorunluluk ile gereklilik arasındaki ayırımı sözlüksel birimlerle ifade edilir. Zorunluluk *zorunlu*, *zorunda*, *şart*, *mecbur* gibi yüklemeler ile belirtilirken gereklilik *gerek*, *lazım*, *ihtiyacı ol-* gibi yüklemelerle aktarılır (Corcu, 2006).

incelenmiştir.⁶ Zaman, görünüş ve kiplik (ZGK) soneklerinin eylem üzerindeki sıralanışına baktığımızda aşağıdaki dizilim karşımıza çıkar:

(1)					
Eylem	Konum 1	Konum 2	Konum 3	- (mI)	Konum 4
	-Abil	-DI, -Iyor	IDI		-Dir
		-mIş,	ImIş		
		-(A/I)r	IsA		
		-mAll,-sA			
		-AcAK,-A			

Örnek: O bu kitabı oku-**yabil-miş-tir**/ oku-**yabil-meli-dir**/

Görüldüğü gibi, kiplik biçimbirimleri içinde *-Abil* eylemden sonra hemen gelir ve sıralamada ilk konumdadır; *-Dir* ise tüm eklerden sonra yer alır. Ancak her iki biçim de kendi başlarına kullanılamazlar (**gelebil*, **geldir*) ve mutlaka konum 2'den bir ZGK eki isterler (*gelebiliyor*, *gelebilmeli*, *gelebilir*, vb.; *geliyordur*, *gelmelidir*, vb.).

Bundan sonraki bölümlerde (1)'deki sıralamaları göz önünde tutularak *-Abil*, *-(A/I)r*, *-mAll* ve *-Dir* soneklerinin olasılık ve gereklilik kavramları bağlamında bilgisellik ve bilgisellik-dışı kiplik alanlarında hangi ayrımları ifade ettikleri incelenecektir.

3.2.1. *-Abil*

Yukarıda bahsi geçen çalışmalar, *-Abil* ekinin, olasılık (bilgisellik), izin (yükümlülük, bilgisellik-dışı) ve beceri (devinim /iç edim, bilgisellik-dışı) gibi çeşitli kiplik anlamları taşıyabildiğini göstermiştir. Burada cevap bekleyen soru, söz konusu çok anlamlılığın, ekin bir özelliği mi olduğu yoksa dilbilgisel ya da edimsel bağlam kaynaklı mı olduğudur. Eylemden sonra ilk konumda olan *-Abil*, bilindiği gibi, mutlaka bir ZGK biçimi gerektirir ve arkasından hangi ZGK eki gelirse

⁶ Daha çok gelecek zaman eki olarak kabul görmüş olan *-AcAK* biçiminin kiplik anlamını ilk tartışanlardan biri Yavaş (1980)'dir. Bu çalışmada *-AcAK*'ın işlevi inceleme dışında tutulmuştur ancak yapılan tartışma için önemli görülen bir iki durumda katkısına değinilmiştir.

gelsin, örnek (2)'de görüldüğü gibi, her durumda yetenek, beceri okuması ifade eder.

(2)

O kitap çok kolay değil ama Ayşe kitabı oku-**yabil-di**/ oku-**yabil-miş**/ oku-**yabil-ecek** / oku-**yabil-meli** / oku-**yabil-ir** / oku-**yabil-iyor**/ oku-**yabil-se**

-*Abil*'in farklı ZGK biçimleriyle kullanımında bir tek -*Abil*+(*A/I*)*r* sıralaması, ayrıca olasılık (bilgisellik) ve izin (bilgisellik-dışı, yükümlülük) kiplik anlamlarını da belirtebilir. (3)'teki örneklerde görüleceği gibi -*Abil*+(*A/I*)*r*'ın hangi kiplik anlamını ifade ettiği söylemsel bağlama göre değişmektedir.

(3)

- a. Ayşe pek kitap okumaz ama bence o kitabı oku-**yabil-ir** (tahmin, bilgisellik)
- b. O kitap çok basit bir dille yazılmış, çocuk onu oku-**yabil-ir** (yeterlilik, bilgisellik-dışı)
- c. O kitabı kimseye ödünç vermem ama Ayşe isterse burada oku-**yabil-ir** (izin, bilgisellik-dışı)

-*Abil* +-*Iyor* sıralaması ise, (4)'te örneklendiği gibi, öznenin kılıcı olmadığı durumlarda olasılık okuması alabilir (Emeksiz, 2008); bu da öznenin anlamsal rolünün kiplik okumasına etki etmesinin bir örneğidir.

(4)

Güneş varken de yağmur yağ-**abil-iyor**⁷ (olasılık, bilgisellik)

⁷ (4)'teki örnek *Güneş varken de yağmur yağ-abil-ir* biçiminde -*Abil*+(*A/I*)*r* sıralamasıyla ifade edildiğinde de olasılık anlamı taşır ancak bu iki cümle arasındaki ince anlamsal fark önermenin dayandığı dünya bilgisinden kaynaklanır. -*Abil* +-*Iyor* sıralaması, önermedeki olasılığın konuşucunun kişisel tecrübe ya da gözlemine dayandığını ima ederken -*Abil*+(*A/I*)*r* sıralamasındaki olasılık genel dünya bilgisinden kaynaklanmaktadır (-*Iyor* ve -(*A/I*)*r* biçimlerinin anlamsal farkları için bkz. Yavaş, 1982).

Görüldüğü gibi *-Abil*'in beceri, yetenek anlamı her dilbilgisel bağlamda, yani her hangi bir ZGK ekiyle kullanımında mevcuttur. Ancak, beceri anlamına ek olarak *-Abil+-(A/I)r* sıralamasında olasılık ve izin okumaları, *-Abil+-Iyor* sıralamasında da öznenin kılıcı olmadığı durumlarda olasılık okuması karşımıza çıkar. Bu da bizi, Savaşır'ın (1986)'da savunduğu gibi, *-Abil* biçimbiriminin temel kiplik anlamının bilgisellik-dışı alanda bir iç edim olan beceri/ yetenek göstergesi olduğu sonucuna götürür. Tahmin (bilgisellik) ya da izin (bilgisellik-dışı) alt kiplik anlamları ise, (3a-c) örneklerinde görüldüğü üzere, Kratzer'in savunduğu gibi farklı konuşma/söylem arkaplanlarında ortaya çıkar, yani bağlamca belirlenir. Ancak, *-Abil*'in örneklenen bu farklı kiplik anlamlarının altında aynı kavram/kiplik gücü yatmaktadır ve bu da gereklilikten ziyade olasılıktır. Bu biçimin temel kiplik anlamını örnekleyen (2)'de Ayşe'nin kitabı okumak için yeterli beceriye sahip olması erişilebilir dünyalardan bazıları için geçerlidir, dolayısıyla burada varoluşcul bir niceleme söz konusudur. Aynı şekilde belirli bağlamlarda karşımıza çıkan tahmin ve izin okumaları da gene önermenin erişilebilir dünyalardan bazılarında geçerli olduğunu ifade eder. Sonuç olarak, *-Abil* biçiminin olasılık kiplik gücünü yansıttığı ve temel anlamının da bilgisellik-dışı alanda beceri alt kipliği olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca olasılık kiplik gücü içeren bu biçimbirimi, dilbilgisel ve edimsel bağlama göre bilgisellik-dışı izin anlamı ile bilgisellik alanında tahmin/olasılık anlamlarını da ifade edebilir.

Şimdi *-Abil* ile birlikte kullanıldığında kiplik anlamı farklılaşabilen *-(A/I)r* ekini inceleyelim.

3.2.2. *-(A/I)r*

Underhill (1976)'da olduğu gibi bazı dilbilgilerinde *-(A/I)r* şimdiki zaman eki olarak betimlenmiştir. Ancak Yavaş (1980, 1982) bu ekin bir zaman ekinden ziyade kiplik ve görünüş belirten bir biçim olduğunu savunmuş ve bu görüş geniş kabul görmüştür. Uzun ve Emeksiz (2002), *-(A/I)r* biçimbiriminin bilgisellik kipliği belirttiğini ve bağlama göre öznel ya da nesnel bir değeri olduğunu savunmuştur. Bu ek, genel doğru ifade eden önermelerde (*iki kere iki dört eder*) nesnellik değeri alırken, konuşmacının kişisel duruşunu ifade edenlerde ise öznel kiplik değeri alır. Gül (2012)'e göre de *-(A/I)r* biçimbirimi salt kiplik göstergesidir ve farklı kiplik anlamları farklı işleyicilerin etkin olmasına bağlanmıştır. Gül (2012), bu biçimin bilgisellik kiplik

alanında sayıltı ile bilgisellik-dışı alanda isteklilik kipliği anlamlarını tümcede varoluşsal niceleyici bulunmasıyla açıklarken, $-(A/I)r'$ 'ın genel doğruları ifade eden anlamını evrensel niceleyici, alışkanlık kipliği anlamını ise genel anlam niceleyicisi (İng. *generalized quantifier*) bulunmasıyla açıklamıştır.

$-(A/I)r'$ 'ın hangi kiplik anlamını yansıttığı, tümcenin belirli dilbilgisel özellikleri ile yakından ilişkilidir. Öznesi kılıcı olan tümcelerde ve bir belirtecin ya da belirteç öbeğinin olmadığı durumlarda $-(A/I)r'$ 'ın anlamı, (5)'te görüldüğü gibi bulanıktır:

(5)

Ali altıda kalk-**ar**

i) alışkanlık olarak	(alışkanlık, genel doğru)
ii) konuşucunun tahmini	(olasılık, sayıltı)

Bu tür tümcelerde belirteçlerin bulunması kiplik anlamının bulanıklığını giderir. Örneğin, *hep* belirteci (5)'teki tümceye alışkanlık okuması verirken (*Ali hep altıda kalkar*), *yarın* belirteci edimsel bağlama göre tümceye tahmin ya da sayıltı anlamı yükler (*Ali yarın altıda kalkar*). Belirtecin bulunmadığı durumlarda anlam bulanıklığını söylemsel bağlam giderir.

Öznesi kılıcı olmayan durum eylemlerinde ise $-(A/I)r'$ 'ın anlamı bulanık değildir ve tek okuma, (6a-b)'de örneklendiği gibi, önermede ifade edilen durumun hep geçerli olduğudur:⁸

(6)

- a. Ali İngilizce bil-**ir**.
- b. Ali babasına çok benze-**r**

Bu tümceler, (7a-b)'de görüldüğü gibi, *-Iyor* soneki alıp sürerlik görünüşünde olduklarında da önermede ifade edilen durum hep geçerli olarak yorumlanır.

⁸ Ancak durum eylemleri homojen bir eylem sınıfı değildir, bazı durum eylemleri olay özellikleri de taşıyabilir ve bu da $-(A/I)r'$ 'ın anlamını etkileyebilir. (bkz. Kısa, 2018)

(7)

- a. Ali İngilizce bil-iyor
- b. Ali babasına çok benzi-yor

(6) ile (7)'daki tümcelerın doğruluğunun değişmez olması, bu tümcelerın olgusal bildirimler olduğunu gösterir ve bu yüzden de kiplik değerleri yansızdır. İki set arasındaki fark, Yavaş (1982)'de ileri sürüldüğü gibi *-Iyor* ile *-(A/I)r* arasındaki anlam farkından kaynaklanmaktadır. (7)'de *-Iyor* kullanımını ile önermedeki olay ya da durum, konuşma anını içine alan bir zaman dilimi içinde geçerli olarak, (6)'da *-(A/I)r*'ın kullanımını ile ise önermedeki olay ya da durum genel bir özellik olarak sunulmaktadır. Her iki durumda da olayın olgusallık değeri üzerinde bir nitelime yoktur, dolayısıyla önermedeki bildirimde belirli bir kiplik anlamı yüklenmemiştir.

-(A/I)r biçimbirimin kiplik anlamında rol oynayan bir başka etken de, kılıcı öznenin 1. şahıs olmasıdır. Böyle durumlarda, (8)'deki gibi, söylemsel bağlama göre tümcenin kiplik anlamı isteklilik okuması alır. İsteklilik, kiplik gücü olarak olasılık içerir, ancak bilgisellik-dışı alanda iç edimin bir alt kiplik türüdür.

(8)

- a. Birinin yarın sabah erken kalkıp ona ilaçlarını vermesi lazım.
- b. Ben yap-**ar-ım**.

Ayrıca, nesnenin nicelenmiş olup olmaması da *-(A/I)r*'ın kiplik anlamına katkı yapan diğer bir etkidir.

(9)

- a. Ali problemi çöz-**er** (tahmin, sayıltı)
- b. Ali problem çöz-**er** (genelleme okuması: Ali'nin özelliği)

(9a)'da durum eki almış nesne (*problem-i*) nicelenmiş, belirli bir addır ve önerme bir tahmin ya da sayıltı ifade eder. (9b)'de durum eki almamış nesne kapsayıcı (İng. *generic*) bir addır ve burada önerme Ali'nin bir özelliğini belirtmektedir.

Yukarıdaki örnekler ve tartışma $-(A/I)r'$ 'in, hem olgusal önermelerde kullanıldığını hem de belirli dilbilgisel ve söylemsel bağlamlarda olgusal olmayan önermelerde farklı kiplik anlamları ifade ettiğini ortaya koymuştur. Kiplik anlamları, ya bilgisellik kipliği alanında tahmin/sayıltı ya da bilgisellik-dışı kiplik alanında gerçekleşmemiş bir olaya dönük konuşucunun isteğini yansıtır. Ancak bu iki farklı kiplik anlamının altında yatan kiplik gücü olsalıktır çünkü önerme erişilebilir dünyalardan bazıları için geçerlidir. Şu halde, $-(A/I)r'$ 'in yansız olabilmesi ve olasılık kiplik gücünü iki farklı kiplik alanında yansıtabilmesinden dolayı kiplik anlamının zayıf belirtili (*weak specification*) olduğu ileri sürülebilir. Bu noktada şu soru gündeme gelir: 3.2.1'de savunulduğu gibi $-Abil+-(A/I)r$ sıralaması aynı $eylem+-(A/I)r'$ 'in yaptığı gibi tahmin/olasılık anlamını ifade edebiliyorsa, bu iki biçimsel dizilim arasında, varsa, nasıl bir fark vardır? Bu fark, (10)'da görüldüğü gibi, *kesin* gibi bir belirteç kullanımı ile orta çıkar:

(10)

- a. Ali kesin altıda kalk-**ar**
- b. *Ali kesin altıda kalk-**abil-ir**

(10a)'daki önermede konuşucunun bir tahmini ya da sayılıtısını ifade eden bir olasılık ileilmektedir. $-(A/I)r'$ 'in olgusal okumaya da izin verdiği düşünülürse *kesin* belirteci ile uyumlu olması şaşırtıcı değildir; bu belirteç ile konuşucu, gerçekleşmesi için güçlü bir dayanak olduğunu düşündüğü kuvvetli bir olasılık ifade etmektedir. Buna karşın temel anlamı beceri/yetenek olan *-Abil* biçiminin kullanıldığı (10b)'de, konuşucunun ifade ettiği tahmin aynı derecede güçlü değildir. $-(y)abil+-(A/Tr)$ sıralaması emin olmamayı ima eden bir olasılık yansıtır, dolayısıyla *kesin* gibi bir ihtimalin gerçekleşmesini olumlamaya yönelik bir belirteçle çelişir.⁹ Bu örnekler, ayrıca,

⁹ Bir başka deyişle, $-(y)abil+-(A/Tr)$ sıralaması konuşucu açısından önermenin doğru sayılması için yeterli neden olmadığını ima eder, dolayısıyla (i)'de iki ihtimal de söz konusudur. Ancak, konuşucu salt $-(A/Tr)$ biçimini kullandığında yaptığı tahminin doğru olduğunu düşünüyordur, dolayısıyla (ii) tek uçlu görünümdeydir.

- (i) Ali altıda kalk-**abil-ir** de kalk-**ma-yabil-ir** de.
- (ii) ?Ali altıda kalk-**ar** da kalk-**ma-z** da.

Türkçede olasılığın derecelerinin farklı biçimler yoluyla ifade edildiğini de göstermektedir.

3.2.3. -mAll

Kocaman (1988), Corcu (2005, 2006) ve Emeksiz (2008)'de belirtildiği gibi Türkçede gereklilik kavramının dilbilgisel göstergesi -mAll sonekidir. (11)'de örneklendiği gibi, bu biçimbirim yükümlülük (bilgisellik-dışı) kiplik anlamı taşır.

(11)

- a. Sabah beşte kalkacaksan bu gece erken yat-**malısın**.
- b. Çevremizi temiz tutmak için herkes kendi binasının önünü temizle-**meli**.

Ancak Corcu (2005) ve Emeksiz (2008)'in de gözlemleri, bu biçimin *ol-* eylemi ile birlikte kullanıldığında mantıksal bir çıkarım (İng. *deduction*) ifade edebildiğini de ortaya koyar. Hatırlanacağı gibi, Palmer'ın (2001) sınıflandırmasında mantıksal çıkarım bilgisellik kipliğinin alt türlerinden biridir. Önermenin yükümlülük mü yoksa mantıksal çıkarım mı ifade ettiğini, (12) ve (13)'de görüldüğü gibi, gene bağlam açıklığa kavuşturur.

(12)

(Bir arkadaş toplantısında pek tanımadığınız biri sağlık sorununuzla ilgili size tavsiyelerde bulunur.)

Ali Bey sağlık konusunda ne kadar bilgili. Tavsiye ettiği ilaçlara bakılırsa, doktor ol-**malı**. (mantıksal çıkarım)

(13)

(Arkadaşınız meslek seçmeğe çalışıyor)

Biliyorsun annenin vasiyeti var, senin Tıp Fakültesine gitmeni çok istiyordu. O yüzden doktor ol-**malısın** (yükümlülük)

Bu örneklerdeki farklı kiplik anlamlarının altında tek bir kavram/kiplik gücü yatmaktadır, bu da gerekliliktir. Konuşucu açısından önerme, erişilebilir dünyaların hepsi için geçerlidir, ancak (12)'deki önerme mantıksal bir çıkarıma dayalı olduğu için bilgisellik alanına, (13)'teki

önerme de yazılı ya da yazısız toplumsal kurallarının bir gereği olduğu için bilgisellik-dışı alana (yükümlülük) dahildir. *-mAll* esas olarak, bilgisellik-dışı alanda gereklilik kavramının yükümlülük alt kipliğini kodlar çünkü bu biçimbirim bu kiplik anlamı her hangi bir eylem türü ile kullanıldığında karşımıza çıkan anlamdır. Bu ekin bilgisellik kiplik alanında mantıksal çıkarım ifade etmesi ancak *ol-* eylemiyle kullanıldığında görüldüğü için bu anlamı sınırlı bir ortamca belirlenen bir alt anlamdır.

-mAll'nın *ol-* eylemi ile birlikte kullanımında yükümlülük anlamı, hukuki ya da toplumsal/sosyal kurallar uyarınca değil de, aşağıda görüleceği gibi, konuşunun isteğinin gereği olarak da karşımıza çıkabilir.

(14)

(Eski araba koleksiyonu olan biri, satılık bir 1938 Mustang ilanı görür ve bu merakını paylaşan eşine şöyle diyebilir:)

Bu fiyata bu kaçmaz, bu araba bizim **ol-malı**.

Bu örnek bize gene dilbilgisel bir kiplik biçiminin temel kiplik gücünün söylemsel bağlam içinde değişik anlamsal uzantıları olabileceğini göstermektedir. Şimdi *ol-* eylemi ile diğer kiplik biçimlerimizin birlikte kullanımına kısaca bir göz atalım.

3.2.4. *Ol-* Eyleminin Kiplik Okumalarına Etkisi

-mAll biçiminin yanı sıra *-Abil*, *-(A/I)r* ve *-AcAK* sonekleri de *ol-* eylemi ile birlikte kullanıldıklarında kiplik anlamları buldukları bağlama göre farklı okumalar yansıtırlar. Örnek (15) görüleceği gibi bu farklı kiplik anlamları bilgisellik alanındaki ince ayrımlardır:

(15) (Bilmediğiniz bir binada bir ofisi arıyorsunuz. Binada karşınıza çıkan birine şu soruyu soruyorsunuz:)

Ahmet Bey'in ofisi kaçınıcı katta acaba, biliyor musunuz?

- Evet, üçüncü katta (olgusal, kesin bilgi)
- Üçüncü katta **ol-abil-ir** (emin değilsiniz, olasılık)
- Üçüncü katta **ol-malı** (mantıksal çıkarım, bilgisel gereklilik)

- d. Üçüncü katta ol-**acak**. (kişisel veriye/deneyime dayalı sayıltı¹⁰)
e.??/* Evet, 3. katta ol-**ur**.

(15b)'de *ol+-Abil+-(A/I)r* sıralanışı, 3.2.1'de tartışılan kiplik anlamlarından önermenin olgusallığı ile ilgili emin olmama durumunu belirten tahmin/olasılık anlamını yansıtır. (15c), konuşucunun 1. katta dersliklerin, 2. katta da laboratuvarların olduğunu bildiği bir durumda, mantıksal bir çıkarım yaparak söyleyeceği bir tümcedir. Burada kiplik gücü gereklilik olsa da önermenin doğruluğu mantıksal çıkarıma dayalı olduğu için bilgisellik alanındaki gerekliliktir. (15d) anlam olarak *ol-malı* yapısına çok yakındır ancak bu tümcede kişisel deneyime dayalı bir sayıltı ifade edilmektedir. Örneğin: *Evet, üçüncü katta ol-acak (???olmalı), daha önce bir kere gitmişim.*¹¹

(15)'teki soruya uygun olmayan tek cevap, *ol+--(A/I)r* sıralanışını içeren (15e)'tir. Kiplik değeri zayıf bir biçim olan *-(A/I)r*'in, fazla arka plan bilgisi içermeyen böyle bir bağlamda önermeye genel doğru ya da tahmin gibi bir anlamı yükleyemediği için uygun bir kullanım olmadığı görülür. Ancak, bağlamın izin vermesi durumunda *ol+--(A/I)r* sıralaması, genel doğru anlamını yansıtabilir. (16)daki örneklere baktığımızda yüklemi adsıl olan olgusal bir önermenin, farklı kiplik biçimleriyle kullanıldığında nasıl farklı varsayımlar ve imalar içerdiklerini görürüz:

(16) (Sizi tanıştırayım:)

- a. Ahmet benim kuzenim ol-**ur**
b. Ahmet benim kuzenim-**dir** (ima: *ona göre hareket edin*)
c. Ahmet benim kuzenim ol-**acak**, daha bir kere bile görüşmedik

(16a)'da *ol+--(A/I)r* kullanımı, konuşucunun karşı tarafın Ahmet ile olan akrabalık ilişkisini bilmediği ya da ona bu ilişkiyi hatırlatmak ihtiyacı duyduğu bir söylemsel bağlamda karşımıza çıkar. Buna karşın (16b)'deki bildirimde *-Dir* biçimi, konuşucu ile Ahmet arasındaki ilişkinin kategorisini ön plana çıkarmaktadır. Böyle bir bildirim, uyarı

¹⁰ *ol+-AcAK* sıralamasının sayıltı anlamı için bkz. Taylan (2013).

¹¹ Palmer (2001)'de sayıltı ile mantıksal çıkarımın her zaman ayrıştırılamayacağı durumlar olduğu belirtilmiştir.

gibi sözeylemsel bir işlevi ifade için kullanılabilir. ¹² (16c)'de ise *ol+-AcAk* sıralaması bu sefer, konuşucunun beklentisinin karşılanmadığını (sitem) ifade eden sözeylemsel bir işlev ile karşımıza çıkar.

3.2.5. -Dir

-Dir'ı bir kiplik biçimi olarak ilk inceleyen Tura (1986), bu biçimbirimini önermenin iki uçlu kesinlik/olgusallık değerinden her hangi birini (+olgusal ya da -olgusal) gösterebildiğini ve tümcenin hangi okumayı yansıttığını ise -Dir'la birlikte kullanılan ZGK eki ile birlikte bağlamın belirlediğini ileri sürmüştür. (17) ve (18)'daki örneklerde -Dir sırasıyla adsıl ve eylemcil yüklemelerde kullanılmıştır; (a) örneklerinde önermenin okuması olgusal iken (b) örneklerinde olgusal değildir.

(17)

a. Bella Bartok tanınmış bir Macar bestecisi-**dir** (Tura, Örn.1a)
+olgusal

b. Mutlaka evde-**dir**. Bu saatte başka nereye gidebilir? (Örn. 1f)
-olgusal

(18)

a. Bu evi her zaman sev-**miş-im-dir** (Örn. 2b) +olgusal

b. Böyle davranmanı abin söyle-**miş-tir** muhakkak (Örn. 2f)
-olgusal

Kerimoğlu ve Aksu (2015) da, sözlü bir bütünce çalışmasına dayalı yaptıkları incelemelerinde Tura'nın çözümlemesine koşut bulgular elde etmişler ve bu biçimin kiplik anlamlarını kesinlik ve olasılık (önermeyle ilgili doğruluğa güven; düşük, orta ve yüksek inanç) olarak tanımlamışlardır.

¹² Bir tümcenin sözeylemsel iletisinde bürünsel özellikleri de önemli bir rol oynayabilir. (16)'daki tümceler farklı ezgilerde farklı imalar ifade edebilir. Burada sadece bir okuma örneklenmiştir.

Burada ilginç olan, bir önermenin olgusallığının +kesin ya da -kesin olmasının, Tura'nın savunduğu gibi, hem dilbilgisel hem de söylemsel bağlama göre değişebildiğidir. (19) ve (20) örnekleri, bir önermenin +/- olgusal anlamının yorumunda edimsel/söylemsel bağlamın rolünü göstermektedir.

(19)

(Biyoloji dersinde, öğretmen:)

Balina memeli bir balık-**tır** (+olgusal)

(20)

(Öğretmen öğrencilere bilmedikleri bir hayvan resmi gösterir ve sorar:)

Bu nedir?

A. Bence bir balık-**tır**, çünkü yüzgeçleri var (güçlü sayıldı, -olgusal)

B. Bence bir sürüngen-**dir**, çünkü ayakları var

Ancak (19) ve (20) örneklerinde aynı biçim (-*Dir*) gerçekten olgusallığın iki zıt uç değerini mi kodlamaktadır, yoksa her iki durumda da var olan ortak bir temel anlamdan bahsedebilir miyiz? Hatırlanacağı üzere -*Dir* biçimi, diğer kiplik biçimlerinden farklı olarak eylem üzerinde soru imi -*ml*'dan da sonra gelen ve en son konumda olan bir ektir. Kişi uyum sonekleri bile, *bunu bil-iyor-sun-dur* örneğinde görüleceği gibi, -*Dir*'dan önce yer alır. Tartışılan diğer üç kiplik biçimi ise, *bunu yap-abil-ir mi-sin* örneğindeki gibi, hem soru iminden hem de kişi uyum eklerinden önce konumlanmışlardır; bu nedenle eylem öbeği içinde yer alırlar. Ancak -*Dir*'ın en dış konumda bulunması, onun eylem öbeğinin dışında tümceyi kapsamına alan bir sözedim gücünü (İng. *illocutionary force*) yansıtan bir gösterge olduğuna işaret etmektedir.

Tüm dillerde bulunan sözedimlerden olan bildirme (beyan), buyurum ve soru, Türkçede de, bir çok dilde olduğu gibi eylemin üzerinde bağımlı biçimlerle kodlanmıştır. Soru bir sözedim gücü olduğuna göre, -*Dir*'ın soru imi *ml*'dan sonra gelmesi (Örn. *O gelmiş midir?*) bu biçimin de söylem düzleminde olduğuna işaret eder. O halde -*Dir* biçiminin sözedim gücü nedir? Konuşucu -*Dir* biçimbirimini seçerek önermenin düz bir bildirim olmayıp, kategorik bir bildirim değeri olduğunu belirtmekte ve bunu iletişimsel olarak önemli bulduğunu da

yansıtmaktadır. Olgusalılık değeri farklı olan (19) ve (20) örneklerine geri dönersek, burada *-Dir*'ın önermeyi kategorik bir bildirim olarak sunduğu, ancak (20)'de *bence* belirteciyle bu kategorik değerlendirmenin bir otoriteden ziyade kişisel görüşe dayandığı ve dolayısıyla daha farklı yorumlanabileceği anlaşılmaktadır.

Aşağıda (21)-(24)'de verilen örnekler, konuşucunun *-Dir* kullanımıyla önermeleri dünya bilgisi bağlamında bir kategoriyle ilişkili olarak sunduğunu gösterir.

(21)

Benim için, bu iş bit-**miş-tir**/*bitmiş. (Kerimoğlu ve Aksu, 2015)

(22)

İnşallah, bu iş bit-**miş-tir**/* bitmiş. (Kerimoğlu ve Aksu, 2015)

(23)

Onun bu yaptığı saygısızlık değil de ne-**dir**?

(24)

Umarım, bir daha erken gel-**ecek-tir**.

Burada dikkati çeken şey tümce düzeyi niteleyiciler içeren (21) ve (22) örneklerinin *-Dir* kullanılmadığında dilbilgisel olmamalarıdır. (21)'de görüldüğü gibi, konuşucunun olgusal bir bildirim yaptığına işaret eden *benim için* tümce düzeyi niteleyicisi, eylem üzerinde *-miş* tanıtımsallık biçimi bulunduğu *-Dir*'ı gerektirmektedir. Bir başka deyişle, önermenin (*bu iş bitmiştir*) sözediminin konuşucu açısından kategorik bir bildirim olduğunun ifadesi *-Dir* biçimin varlığıyla aktarılmaktadır. Gene eylem üzerinde *-miş* tanıtımsallık biçimi bulunan (22)'de ise *inşallah* tümce düzeyi niteleyicisi ile konuşucu, bu kategorik bildirim doğru olduğunu umduğunu belirtmektedir. (23)'de konuşucu yapılan işin saygısızlık sayılacak davranışlar kategorisine girdiğini, (24)'de önermede ifade edilen davranışın belli bir tür davranış olmasını umduğunu bildirmektedir.

Sonuç olarak, eylem üzerinde en dış konumda yer alan *-Dir* biçimbiriminin temel işlevinin kategorik bildirim ifade eden bir sözedim göstergesi olduğu, ancak Kratzer'in ileri sürdüğü gibi dilbilgisel ve söylemsel bağlam içinde tümcenin anlamında daha ince ayrımları ifade edebildiği ortaya çıkmaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada ele alınan Türkçedeki dilbilgisel kiplik biçimlerinin, olasılık ve gereklilik kiplik kavramları/güçleri çerçevesinde Palmer'ın (2001) sınıflandırmasına dayanarak yapılan çözümlemesi, aşağıdaki tabloda şöyle özetlenebilir:

	OLAY KIPLIĞI		ÖNERME KIPLIĞI	
	Bilgisellik		Bilgisellik-dışı	
Olasılık	tahmin	<i>-Abil+-(A/I)r</i>	izin	(yükümlülük)
	sayıltı	<i>-(A/I)r</i>	<i>-Abil+(A/I)r</i> beceri <i>-Abil(+ZGK)</i> isteklilik <i>-(A/I)r</i>	(iç edim) (iç edim)
Gereklilik	Mantıksal	çıkarım	mecburiyet	(yükümlülük)
	<i>ol+-mAlı</i>		<i>-mAlı</i>	

Bu çözümleme, Türkçede Palmer'ın (2001) sınıflandırması bağlamında farklı kiplik alanlarında farklı kiplik türleri ifade eden bir dilbilgisel kiplik biçiminin, aslında tek bir kiplik gücü olduğunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin, *-Abil* biçiminin beceri, izin, tahmin gibi farklı kiplik okumalarındaki kiplik gücü olasılıktır. Yükümlülük ve mantıksal çıkarım ifade edebilen *-mAlı*'nın kiplik gücü ise gerekliliktir. Başka bir deyişle, Türkçede olasılık kiplik gücü *-Abil* sonekinde, gereklilik kiplik gücü de *-mAlı* sonekinde biçim bulmuştur. *-(A/I)r*'ın kiplik değerinin, bu iki ekten farklı olarak, yansız da olabilmesi nedeniyle zayıf belirtili olduğu ileri sürülmüştür. Belirli bir kiplik anlamı taşıdığı anda, bilgisellik alanında tahmin ya da sayıltı, bilgisellik dışı alanda da isteklilik gibi farklı ayrımları ifade ettiği görülmüştür ancak tüm bu farklı anlamlardaki kiplik gücü gene olasılıktır. Bu üç kiplik biçimi gibi eylem öbeği içinde yer almayan, en dış konumdaki *-Dir* ise tüm tümceyi

kapsayan daha üst konumda kategorik bildirim ifade eden bir sözeylem göstergesi olarak ele alınmıştır.

Özetle, bu çalışma incelenen dilbilgisel biçimlerin farklı kiplik anlamlarının, Kratzer'in savunduğu gibi, yer aldıkları dilbilgisel ve söylemsel bağlam tarafından belirlendiklerini ve Türkçede biçim-işlev ilişkisini betimlemede her tür bağlamın mutlaka dikkate alınması gerektiğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Bybee, J., Perkins, R. ve Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar, tense, aspect and modality in the languages of the world*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Coates, J. (1988). Modal meaning: The semantic-pragmatic interface. *Journal of Semantics*, 7(1), 53-65.
- Corcu, D. (2005). Zorunluluk kipliği belirtisi: –mAll'nın anlamsal iç yapısı. *Dilbilim Araştırmaları*, 16, 33-45.
- Corcu, D. (2006). Gereklilik/zorunluluk kipliği kodlayıcılarının anlam yapısı üzerine. XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı, Maltepe Üniversitesi.
- Doğan, G. ve Kocaman, A. (1999). Sözcede kişisel tutum ve belirteçler. *Dilbilim Araştırmaları*, 10, 64-79.
- Emeksiz, E. (2008a). Türkçede kiplik anlamının belirsizliği ve anlamsal roller. *Dil Dergisi*, 141, 55-66.
- Emeksiz, E. (2008b). Deontic modality in Turkish: Pragmatic and semantic constraints. *MIT Working Papers*, 58.
- Göksel, A. ve Kabak, B. (2012). Covert modality and context shift: The 'perplexive' construction. W. Abraham & E. Leiss (Haz.), *Covert patterns of modality* içinde, (ss. 106-132). Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Gül, D. (2012). Anlamsal İşlemler ve –Ar biçimbiriminin kiplik alt-anlamları. *Dilbilim Araştırmaları*, 23, 25-40.
- Güven, M. (2001). Türkçe'de –Abil eki ve kiplik belirteçleri üzerine. XV. *Dilbilim Kurultayı bildirileri* içinde, (ss. 79-87). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, N. (2011). –DIR ekinin kiplik özellikleri: Dil dışı bağlam ve kiplik belirteçleri ile ilişkisi. 24. *Ulusal Dilbilim kurultayı bildiri kitabı* içinde, (ss. 199-210). Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Kerimoğlu, C. ve Aksu, C. (2015). {-Dir} biçimbiriminin sözlü söylemdeki kiplik alanları ve kullanımları. *Dil Araştırmaları*, Güz, 73-94.
- Kerslake, C. (1990). The semantics of possibility in Turkish. *Current Issues in Turkish Linguistics* içinde, (ss. 85-104). Ankara: Hitit Yayınevi.
- Kısa, N. (2018). *A Tripartite Division of Stative Verbs in Turkish*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Kocaman, A. (1983). Türkçede kip olgusu üzerine görüşler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* içinde (ss. 81-85). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kocaman, A., A. (1988). Modality in the Turkish discourse. Sabri Koç (Haz.), *Studies on Turkish Linguistics* içinde, (ss. 463-468). Ankara: ODTÜ.

- Kocaman, A., A. (1990). The necessitive mood in Turkish. *Current issues in Turkish linguistics* içinde, (ss. 104-111). Ankara: Hitit Yayınevi.
- Kratzer, A. (1991). Modality. *Semantics: An international handbook of contemporary research* içinde, (ss. 639-650). Berlin: Walter de Gruyter.
- Kratzer, A. (1881). The notional category of modality. *Words, worlds, and contexts. New approaches in word semantics*, içinde (ss. 38-74). Berlin: de Gruyter.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1968). *Introduction to theoretical linguistics*. London: Cambridge University Press.
- Palmer, F. (1979). *Modality and the English Modals*. London: Longman.
- Palmer, F. (1986). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F. (2001). *Mood and modality* (2nd. Edition). Cambridge: Cambridge University.
- Papafragou, A. (2000). *Modality: Issues in the semantics-pragmatics interface*. Amsterdam: Elsevier.
- Portner, P. (2009). *Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- Ruhi, Ş, Zeyrek, D & Osam, N. (1997). Türkçe’de kiplik belirteçleri ve çekim ekleri ilişkisi üzerine bazı gözlemler. *Dilbilim Araştırmaları*, 8, 105-111.
- Savaşır, İ. (1986). Habits and abilities in Turkish. *Studies in Turkish linguistics* içinde, (ss. 137-147). Amsterdam: John Benjamins.
- Taylan, E. ve Özsoy, S. (1993). Türkçede bazı kiplik biçimlerinin öğretimi üzerine. Zeyrek, D. ve Ruhi, Ş. (Haz.), VII. *Dilbilim kurultayı bildirileri* içinde (ss. 1-13). Ankara: ODTU Yayınları
- Taylan, E. (2013). Türkçe’de yantümcelerde kipliğin imlenmesi. 26. *Ulusal Dilbilim kurultayı bildirileri* içinde, (ss. 82-96). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Taylan, E. (2014). A modality map of Turkish. Davetli konuşmacı sunumu, 16. Uluslararası Türk Dilbilimi Kurultayı, Rouen.
- Taylan, E. (2000). Semi-grammaticalized modality in Turkish. *Studies on Turkish and Turkic languages* içinde, (ss. 133-143). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Terziyan, T. (2013). *The Acquisiton of Modality in Turkish*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Tura, S.S. (1986). -Dir in modern Turkish. *Proceeding of the 2nd international conference on Turkish linguistics* içinde, (ss. 145-158). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Underhill, R. (1976). *Turkish grammar*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Uzun L., Erk Emeksiz, Z. (2002). Türkçede –Ar biçimbiriminin sözdizimsel ve anlambilimsel yapısı üzerine, 18. *Türk Dilbilim kurultayı bildirileri* içinde, (ss. 129-145). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Van der Auwera, J. ve Zamorana Aguilar, A. (2016). The history of modality and mood. *The Oxford handbook of modality and mood* içinde, (ss. 9-31). Oxford: Oxford University Press.
- Yavaş, F. (1982). The Turkish aorist. *Glossa* 16, 40-53.
- Yavaş, F. (1980). *On the meaning of the tense and aspect markers in Turkish*. Doktora Tezi, Kansas Üniversitesi.